

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ СПІЛКУВАННЯ

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL LAWS OF COMMUNICATION

Стаття присвячена виявленню сутності поняття «спілкування». Особливу увагу автор приділяє аналізу поняття комунікації, бар'єрів комунікації, засобам їх подолання. Відзначено, що і сучасному суспільстві, де комунікація є ключовим елементом особистісного, професійного й соціального розвитку, вивчення соціально-психологічних закономірностей спілкування набуває особливого значення. По-перше, нестримний розвиток інформаційних технологій, соціальних мереж і цифрової комунікації змінює традиційні форми взаємодії між людьми, що вимагає глибшого розуміння психологічних механізмів спілкування. По-друге, ефективна комунікація є необхідною умовою успішної соціалізації, професійної діяльності й гармонійних міжособистісних відносин. Уміння розуміти особливості сприйняття, впливу й емоційного забарвлення взаємодії сприяє уникненню конфліктів і покращенню взаємодії в суспільстві. По-третє, в умовах глобалізації, мультикультурного співіснування й соціальних змін зростає потреба у вивченні механізмів міжособистісного та міжгрупового спілкування, особливо в контексті толерантності, маніпулятивних технік, мовного впливу й соціальної перцепції.

В умовах спілкування багато психічних процесів протікають інакше, ніж за умов ізольованої індивідуальної діяльності. Спілкування стимулює розвиток розумових процесів (когнітивна діяльність), вольових (активність), емоційних процесів (афективність). Соціальні функції детермінують розвиток суспільства як соціальної системи та формування груп як складових одиниць цієї системи. Психологічні ефекти, такі як ореол (коли перше враження визначає подальше ставлення), стереотипізація та ефект первинності (коли перша отримана інформація має найбільший вплив), можуть як покращити, так й ускладнити спілкування. Важливо усвідомлювати ці механізми, щоб уникати упередженого ставлення до співрозмовника та покращувати якість комунікації.

Таким чином, дослідження соціально-психологічних закономірностей спілкування є необхідним як для наукового аналізу, так і для практичного застосування у сферах освіти, бізнесу, психологічного консультування, медіа й інших галузях людської діяльності.

Ключові слова: соціальна психологія, спілкування, міжособистісна взаємодія, комунікативний процес, закономірності спілкування.

The article is devoted to revealing the essence of the concept of "communication". The author pays special attention to the issue of analyzing the concept of communication, communication barriers, and means of overcoming them. It is noted that in modern society, where communication is a key element of personal, professional, and social development, the study of socio-psychological patterns of communication is of particular importance. Firstly, the rapid development of information technologies, social networks, and digital communication is changing traditional forms of interaction between people, which requires a deeper understanding of the psychological mechanisms of communication. Secondly, effective communication is a necessary condition for successful socialization, professional activity, and harmonious interpersonal relationships. The ability to understand the peculiarities of perception, influence, and emotional coloring of interaction helps to avoid conflicts and improve interaction in society. Thirdly, in the context of globalization, multicultural coexistence and social changes, there is a growing need to study the mechanisms of interpersonal and intergroup communication, especially in the context of tolerance, manipulative techniques, linguistic influence and social perception.

In the context of communication, many mental processes proceed differently than in the context of isolated individual activity. Communication stimulates the development of mental processes (cognitive activity), volitional (activity), emotional processes (affectivity). Social functions determine the development of society as a social system and the formation of groups as constituent units of this system. Psychological effects, such as halo (when the first impression determines the subsequent attitude), stereotyping and the primacy effect (when the first information received has the greatest impact), can both improve and complicate communication. It is important to be aware of these mechanisms in order to avoid a biased attitude towards the interlocutor and improve the quality of communication.

Thus, the study of socio-psychological patterns of communication is necessary both for scientific analysis and for practical application in the fields of education, business, psychological counseling, media, and other areas of human activity.

Key words: social psychology, communication, interpersonal interaction, communicative process, patterns of communication.

УДК 316.454.5:005.57
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.56>

Павленко О. А.

асистент кафедри психології та здоров'я людини
Білоцерківський національний аграрний університет

Клочко А. О.

д.психол.н., доцент,
завідувачка кафедри психології
Білоцерківський національний аграрний університет

Спілкування є одним із базових процесів людського існування, що забезпечує передачу інформації, формування соціальних зв'язків і регуляцію поведінки в суспільстві. У сучасному світі, де комунікація відбувається не лише в безпосередньому контакті, а й за допомогою цифрових технологій, вивчення соціально-психологічних закономірностей спілкування набуває особливого значення. Дослідження у сфері соціальної психології дають змогу глибше зрозуміти механізми взаємодії людей, виявити чинники, що

сприяють або, навпаки, заважають ефективному комунікативному процесу. У статті розглянемо основні аспекти спілкування, його структурні компоненти, закономірності міжособистісної взаємодії та вплив соціальних факторів на комунікацію [3; 6].

Проблема спілкування розглядається як міждисциплінарна, оскільки є сферою вивчення таких наук, як філософія, психологія, соціологія, лінгвістика, педагогіка. Кожна наука вивчає спілкування з різних боків. У філософії спілкування розгляда-

ється як обмін інформацією, так само як особистісно-екзистенційний зв'язок між людьми. Лінгвісти вивчають спілкування з боку семіотики, науки про комунікативні системи та знаки, що використовуються в процесі спілкування [2; 3].

Для психології та соціології спілкування – це процес взаємодії людей, інформаційний процес. Також спілкування аналізують із позицій теорії діяльності й суб'єкт-суб'єктних відносин. У педагогіці спілкування розглядають як специфічну міжособистісну взаємодію педагога й учня, що опосередковує засвоєння знань і становлення особистості в навчально-виховному процесі. До функціональних характеристик спілкування варто зарахувати функцію контакту, пов'язану з потребою особистості в установленні контакту з іншими для самовираження й зіставлення своїх поглядів з уявленнями інших людей. Варто зазначити функцію соціальної орієнтації, що прямо стосується процесів соціалізації індивіда. Важливою є функція афіліації (долучення до групи), спрямована на задоволення потреб долучення до одних груп і розмежування з іншими. Функція самоствердження проявляється, коли в спілкуванні людина знаходить пряме чи опосередковане підтвердження власним ідеям, поглядам, позиціям. Істотною є функція емоційної розрядки, розслаблення, коли спілкування задовольняє природну потребу людини в знятті емоційно-інтелектуального напруження. Значна й утилітарна функція, що відбиває можливість людини вирішувати певні практичні завдання [1; 6].

Специфіка міжособистісної комунікації визначається активно-діяльнісною природою людини й полягає в такому:

- 1) кожний учасник комунікативного процесу передбачає в своєму партнерові не об'єкт, а активного діяча, і на цю його активність потрібно орієнтуватися, аналізуючи його мотиви, цілі, установки;
- 2) у її процесі кожен з учасників отримує нову інформацію;

3) характер обміну інформації є ніщо інше як психологічний вплив однієї людини на іншу, який здійснюється «семантично значущою інформацією», яка може бути двох видів: спонукальною й констатувальною, і спрямовуватися як на окремого індивіда (аксіальна інформація), так і на багатьох реципієнтів (ретіальна інформація);

4) цей процес відбувається лише за умови єдиної системи кодування й декодування знаків;

5) можливість виникнення комунікативних бар'єрів як психологічних перепон різного походження, які реципієнт установлює на шляху небажаної, втомлювальної або небезпечної інформації [7].

Спілкування (комунікація) – це процес обміну інформацією, емоціями, думками між людьми, що забезпечує встановлення й розвиток міжособистісних відносин. У соціальній психології спілкування розглядається як двосторонній процес, що передбачає не лише передачу повідомлення,

а і його розуміння, інтерпретацію та відповідну реакцію [5; 7].

Зміст спілкування – інформація, що в міжіндивідуальних контактах передається від однієї живої істоти до іншої. Це можуть бути відомості про внутрішній (емоційний тощо) стан суб'єкта, про обстановку в зовнішньому середовищі. Найбільш різноманітний зміст інформації тоді, якщо суб'єктами спілкування є люди [2; 6; 7].

Мета спілкування – відповідає на запитання «Заради чого істота вступає в акт спілкування?» Тут має місце той самий принцип, що вже згадувався в пункті про зміст спілкування. У тварини мета спілкування не виходить зазвичай за межі актуальних для них біологічних потреб. У людини ж ця мета може бути надзвичайно різноманітною, виявляти собою засіб задоволення соціальних, культурних, творчих, пізнавальних, естетичних і багатьох інших потреб. Засоби спілкування – способи кодування, передачі, переробки і розшифровування інформації, що передається в процесі спілкування від однієї людини до іншої [4; 5; 7].

Спілкування може відбуватися на різних рівнях:

- маніпулятивний рівень, полягає в тому, що один зі співрозмовників через визначену соціальну роль намагається викликати співчуття, жалість у партнера;
- примітивний рівень, коли один із партнерів придушує іншого (один – постійний комунікатор, а інший – постійний реципієнт);
- вищий рівень – це той соціальний рівень, коли незалежно від соціальної ролі, статусу партнери ставляться одне до одного як до рівної особистості [8].

За змістом спілкування може бути таке:

- матеріальне (обмін предметами і продуктами діяльності);
- когнітивне (обмін знаннями);
- кондиційне (обмін психічними чи фізіологічними станами);
- мотиваційне (обмін спонуканнями, цілями, інтересами, мотивами, потребами);
- діяльне (обмін діями, операціями, уміннями, навичками) [7].

За цілями спілкування ділиться на таке:

- біологічне (необхідне для підтримки, збереження й розвитку організму);
- соціальне (має на меті розширення й зміцнення міжособистісних контактів, встановлення й розвиток інтерперсональних відносин, особистісного зростання індивіда) [4].

Щодо засобів спілкування може бути таке:

- безпосереднє (здійснюване за допомогою природних органів, даних живій істоті, – руки, голова, тулуб, голосові зв'язки тощо);
- опосередковане (пов'язане з використанням спеціальних засобів і знарядь);
- пряме (передбачає особисті контакти й безпосереднє сприйняття одне одного людей, що спілкуються, у самому акті спілкування);

– непряме (здійснюється через посередників, якими можуть бути інші люди) [7].

За формою організації спілкування поділяють на таке:

– вербальне (словесне) – здійснюється за допомогою усного або писемного мовлення;

– невербальне – передача інформації через жести, міміку, інтонацію, позу.

За змістом і функціями розрізняють таке спілкування:

– офіційне й неофіційне спілкування (офіційне – ділові переговори, лекції; неофіційне – дружні бесіди, повсякденне спілкування).

– ділове й міжособистісне (професійна взаємодія та особисті стосунки) [4; 7].

Спілкування як взаємодія передбачає, що люди встановлюють контакт одне з одним, обмінюються визначеною інформацією, щоб будувати спільну діяльність, співпрацювати.

Дослідники визначають три основні аспекти спілкування [5; 9]:

1. Комунікативний аспект – передбачає передачу інформації між людьми за допомогою вербальних і невербальних засобів.

2. Інтерактивний аспект – відображає особливості взаємодії між індивідами, узгодження їхніх дій і соціальних ролей.

3. Перцептивний аспект – пов'язаний зі сприйняттям і розумінням співрозмовника, формуванням уявлення про нього на основі вербальної та невербальної поведінки.

Кожна людина в суспільстві виконує певні соціальні ролі: студент, викладач, керівник, підлеглий, друг, батько тощо. Ці ролі визначають стиль комунікації, допустимі форми взаємодії та очікувані реакції співрозмовників. Соціальні норми – це правила й очікування, що встановлюють, яка поведінка є прийнятною в суспільстві чи конкретній групі. Вони регулюють взаємодію між людьми, формуючи основу для ефективного спілкування.

Типи соціальних норм у спілкуванні.

Соціальні норми поділяються на кілька категорій:

– моральні норми – визначають, що є етичним у спілкуванні (чесність, взаємоповага);

– правові норми – закони та правила, що регулюють комунікацію (наприклад, офіційне мовлення в судах);

– культурні норми – традиції та звичаї, які впливають на спілкування (форми привітання, ввічливість);

– етикетні норми – правила поведінки в різних комунікативних ситуаціях (наприклад, форма звертання до вищих осіб) [2; 9].

Соціальні норми впливають на стиль і зміст комунікації. Наприклад, в офіційних ситуаціях використовуються формальні норми мовлення. У різних культурах прийняті різні стилі спілкування (наприклад, у західних країнах популярний прямий стиль, а в азійських – непрямий). У соціальних гру-

пах можуть існувати особливі норми сленгу, жартів чи табуированих тем.

Соціальна роль – це модель поведінки, яка очікується від людини в певній ситуації або групі. Вона залежить від статусу особи, її позиції в суспільстві та взаємодії з іншими людьми [1].

Соціальні ролі можна поділити так:

– формальні ролі – визначаються офіційними нормами й обов'язками (учитель, лікар, суддя);

– неформальні ролі – виникають у неформальних групах і залежать від особистісних характеристик (лідер, посередник, критик).

Різні соціальні ролі передбачають різні стилі спілкування:

– роль учителя – вимагає авторитетного й організованого мовлення;

– роль друга – дозволяє використовувати неформальні, емоційно насичені форми комунікації;

– роль керівника – передбачає чіткі, інструктивні повідомлення.

Іноді людина може одночасно виконувати кілька ролей, що може призвести до конфлікту:

1. Міжрольовий конфлікт – одна роль суперечить іншій (наприклад, керівник має звільнити друга).

2. Внутрішньорольовий конфлікт – у межах однієї ролі є суперечливі очікування (наприклад, учитель має бути водночас вимогливим і доброзичливим) [6; 9].

Розглянемо особливості спілкування в професійному середовищі. У роботі лікаря комунікація має бути офіційною, точною та нейтральною, щоб уникнути неправильного тлумачення. Учителі мусять зберігати баланс між авторитетністю й дружнім ставленням до учнів. Батьки часто використовують повчальний стиль спілкування з дітьми, хоча з віком ця модель змінюється на більш рівноправну. Взаємодія між подружжям залежить від традиційної чи сучасної ролі партнерів у сім'ї. Спілкування в міжкультурному контексті також має свої особливості, зокрема в західних країнах прийнято звертатися до начальника без зайвого формалізму, тоді як у східних культурах важливий рівень субординації. Деякі культури уникають прямого вираження незгоди, що впливає на способи ведення переговорів [3; 6; 10].

Важливим аспектом комунікації є те, як люди сприймають одне одного. Дослідники виділяють такі ефекти:

– ефект ореолу – перше враження про людину впливає на подальше сприйняття її особистості;

– ефект первинності й новизни – початкова інформація про людину має більше значення, ніж подальша;

– стереотипізація – узагальнене уявлення про людину на основі її належності до певної соціальної групи.

Також ефективність взаємодії між учасниками спілкування характеризується певними особли-

востями вербальної та невербальної сторін комунікації. Вербальна комунікація базується на мові як системі знаків. Ефективність такого спілкування залежить від:

- чіткості й логічності висловлювань;
- використання відповідної лексики;
- грамотного аргументування позиції.

Невербальні засоби спілкування передають емоції та наміри мовця. До них належать:

- жести й міміка – виражають емоційний стан;
- інтонація й темп мовлення – передають додаткову інформацію про ставлення мовця;
- контакт очей – важливий для встановлення довіри в комунікації [1; 7].

Водночас дослідники визначають чинники, що можуть утруднювати взаєморозуміння – бар'єри комунікації: семантичні бар'єри – різне розуміння значень слів; психологічні бар'єри – страх, невпевненість, емоційна напруженість; соціальні й культурні бар'єри – різні традиції, цінності, соціальні статуси. Для підвищення ефективності спілкування необхідно використовувати активне слухання, бути відкритим до зворотного зв'язку, використовувати техніки ефективного ведення діалогу (перефразування, уточнення, резюмування) [7].

У сфері соціально-психологічних закономірностей спілкування проведено чимало досліджень, які розкривають різні аспекти цього феномена. Декілька ключових напрямів і відповідних досліджень:

1. Комунікативна компетентність: дослідження підкреслюють, що комунікативна компетентність не є постійною особистісною характеристикою, а змінюється залежно від соціальних відносин і змін у суспільстві.

2. Інтерактивна сторона спілкування: вивчення взаємодії як процесу, що включає обмін інформацією та організацію спільних дій для досягнення спільних цілей, є важливим аспектом соціальної психології.

3. Соціальна взаємодія та її елементи: дослідження структури соціальної взаємодії, яка включає такі елементи, як діюча особа, потреба, мета діяльності, методи, інша діюча особа й результат дії, допомагають глибше зрозуміти механізми спілкування [7].

Типи взаємодії характеризуються як співробітництво й суперництво: розрізнення між співробітництвом, що передбачає взаємопов'язані дії для досягнення спільних вигод, і суперництвом, яке включає спроби перевершити або усунути конкурента, є ключовим у розумінні соціальних взаємодій. Дослідження конфліктів як відкритого протистояння, що виникає через взаємовиключні інтереси, і їх поділ на конструктивні й деструктивні допомагають у розробленні стратегій управління конфліктами. Ці дослідження надають глибоке розуміння соціально-психологічних закономірностей спілкування, є основою для подальших наукових розвідок у цій галузі [7; 10].

Висновки. Отже, спілкування є фундаментальним процесом людської взаємодії, що відіграє вирішальну роль у формуванні особистості, суспільних зв'язків і соціальних структур. Дослідження соціально-психологічних закономірностей спілкування дають змогу глибше зрозуміти механізми міжособистісної комунікації, фактори, що впливають на її ефективність, і шляхи подолання бар'єрів у комунікації.

Соціальні норми й ролі передусім визначають, як саме відбувається комунікація в різних соціальних контекстах. Люди дотримують певних правил взаємодії, які залежать від культурного середовища, моральних принципів і соціального статусу учасників комунікації. Наприклад, стиль спілкування між керівником і підлеглим відрізняється від розмови між друзями, а культура країни впливає на рівень формальності чи відкритості в комунікації.

Значний вплив на ефективність спілкування мають соціальні ролі. Людина може виконувати одночасно кілька ролей, наприклад, бути студентом, другом, співробітником або батьком – і кожна із цих ролей накладає певні обмеження й очікування щодо комунікативної поведінки. Рольові конфлікти, які виникають при суперечливих очікуваннях від різних ролей, можуть ускладнювати комунікацію, а отже, вимагають розуміння механізмів їх подолання.

Не менш важливим аспектом є вербальна й невербальна комунікація. Вербальне спілкування включає використання мови та мовленнєвих стратегій, тоді як невербальні засоби – жести, міміка, інтонація – можуть доповнювати або навіть змінювати значення сказаного. Часто невербальні сигнали мають більший вплив на сприйняття інформації, ніж самі слова.

Окрім цього, значною перешкодою в спілкуванні є комунікативні бар'єри. Вони можуть бути психологічними (наприклад, страх публічного виступу), соціальними (різниця в статусі співрозмовників), культурними (відмінності в традиціях і цінностях) і семантичними (неправильне розуміння значень слів). Подолання таких бар'єрів вимагає розвитку комунікативної компетентності, тобто вміння слухати, висловлюватися зрозуміло, застосовувати невербальні сигнали й бути відкритим до діалогу.

Розуміння соціально-психологічних закономірностей спілкування допомагає не лише в повсякденних взаємодіях, а й у професійній діяльності, освіті, дипломатії та менеджменті. Володіння навичками ефективного спілкування дає людині змогу налагоджувати міцні соціальні зв'язки, вирішувати конфлікти й досягати взаєморозуміння в будь-якій ситуації.

Таким чином, спілкування – це не просто обмін інформацією, а складний соціально-психологічний процес, що потребує усвідомленого підходу, розуміння норм і ролей, аналізу міжособистісного сприйняття й розвитку комунікативних навичок. Вивчення цих закономірностей дає можливість підвищити

ефективність взаємодії між людьми та зробити комунікацію більш гармонійною й результативною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоконенко Г.В. Соціальна психологія. Харків : ХНЕУ ім. С.Кузнеця, 2020. 150 с.
2. Даценко О.М. Основи соціальної психології. Кривий Ріг : КДПУ, 2016. 234 с.
3. Киричук О.В. Спілкування як феномен соціальної психології. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 192 с.
4. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія : підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 256 с.
5. Козлова О.А. Соціальна психологія особистості та спілкування. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 172 с.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Київ : Либідь, 2004. 576 с.
8. Основи соціальної психології : навчальний посібник / О.А.Донченко та ін. ; за заг. ред. М.М.Слюсаревського. Київ : Міленіум, 2008. 495 с.
9. Філоненко О.О. Міжособистісне спілкування. Харків : Основа, 2022. 346 с.
10. Hofstede G. Modelul dimensiunilor culturale conform. *Studii si comunicari*. 2011. № 25. P. 8.